

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XXIV

NeŐir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXIV

İstanbul - 2004

KANUNNÂMELER VE OSMANLI HUKUKU'NUN İŞLEYİŞİNDEKİ YERİ

M. Âkif AYDIN

Doğu siyaset geleneğinde hükümdarların adil olması devletin kuvvetinin ve hükümdarın otoritesinin devam edebilmesi için önemlidir. Oldukça geç bir dönemde yazılmış olmasına rağmen kendi dönemine kadar süregelen geleneği aksettirmesi bakımından dikkate değer bir kaynak olan *Kâbusnâme*'de (yazılışı 1082 H.) hükümdarın askerle, askerin altınla güç bulduğu, altının bayındırlıkla kazanıldığı, bayındırlığın ise adalet ve insafla yayıldığı belirtilmektedir¹. Bu gerçek *Kutadgu Bilik*'te daha açık ifade edilmiştir: “Memleket tutmak için çok ordu ve asker lazımdır, askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır, bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konmalıdır”². Aynı eserde hukuk ve adaletin önemini vurgulayan bir çok beyit vardır: “Beylik kanun ile ayakta durur”³, “Adil kanunlar koyma ve onları tarafsızlıkla uygulama yoluyla ki bir hükümdar, uzun süre egemenliğini koruyabilir”⁴ “Beylik iyi bir şeydir; fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lazımdır”⁵

Yine bu gelenekte hükümdarın halkın şikayetlerini dinlemesi ve bizzat yargılama yaparak adaletin teminine çaba göstermesi onun adil bir yönetici olmasının önemli bir göstergesidir. Sâsânîlerde her ayın ilk haftasında herhangi bir kimsenin bizzat hükümdarın huzuruna çıkarak şikayetini bildirme

1 Halil İnalçık, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran siyaset nazariye ve gelenekleri”, *Reyit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, s. 263

2 Aynı kaynak, s. 263 (b. 2057-2059)

3 Aynı kaynak, s. 268 (b. 5285)

4 Aynı kaynak, s. 268 (b. 2033)

5 Aynı kaynak, s. 269 (b. 454)

hakkı vardı⁶. Büyük Selçuklu devletinde hükümdarın haftada iki gün mezalim dinlemesi şarttı. Anadolu Selçuklu devletinde ise sultan, senede bir defa mahkemeye gider, hakim huzurunda varsa kendisinden şikâyetçi olanların şikâyet ve davalarına muhatap olurdu. Halkın şikâyetlerini bizzat dinleyerek adaletin teminine çalışma kuruluş devri Osmanlı hükümdarları için de yerleşmiş bir gelenektir. *Telhîsu'l-Beyân* müellifi Yavuz Sultan Selim'in adaletinden, onun gece yarısına kadar halkın şikâyetlerini dinlemesini örnek vererek bahseder⁷.

Adaletin temininde uygulanacak hukuk kurallarının belli ve biliniyor olmasının da her zaman önemli bir yeri olmuştur. Kuralların belirgin olması keyfiliği oratadan kaldıracağı için hukuk sistemine güven duyulmasını sağlamakta, biliniyor olması da bu kurallara riayeti kolaylaştırmaktadır. Ceza hukukunda çok sonraki dönemlerin anlayışını yansıtan “kanunsuz suç ve ceza olmaz” prensibi de hukukun uygulanmasındaki keyfiliği önlemeye yönelik bir tedbirdir. Bu sebeple hukuk kurallarının belli ve biliniyor olması hemen bütün hukuk sistemlerinde ulaşılmış hedeflenen bir ideal olarak var olmuştur. Bu belirginlik ve biliniyorluk çeşitli hukuk sistemlerinde bu kuralların oluşum biçimiyle yakından ilgili olarak farklı şekilde sağlanmıştır.

İlmi ve kazai içtihatlarla gelişen hukuk sistemlerinde bu içtihatların, bir hükümdar, heyet veya meclisin yasama faaliyetinde bulunması durumunda bu şekilde oluşan kuralların bilinmesi zarureti siyasi yapılar genişleyip hukuk kuralları çeşitlendikçe daha fazla kendini hissettirmiştir. Zira kabile topluluklarında veya şehir devletlerinde zaman içinde oluşan örf ve adet hukukunun veya farklı şekilde oluşan kuralların sınırlı bir çevrede biliniyor olması çok daha basit şekillerde sağlanabilmiştir. Buna rağmen bu az sayıda kuralların bile zaman zaman mabetlerin duvarlarına asılması veya kitabelere hakkedilmesine ve bu şekilde halka duyurulmasına özen gösterilmiştir. Üzerine Hammurabi kanunları yazılmış olan ve şu anda Louvre müzesinde bulunan kitabe bunun örneğidir. Bu uygulamanın sadece Babillilere has olmadığı da bilinmektedir. İran hükümdarlarının yürürlükteki kanunları, ama özellikle vergi kanunlarını bir kitabeye yazdırıp şehrin merkezi bir yerine diktirdikleri bize kadar gelen bilgiler arasındadır⁸.

⁶ Aynı Kaynak, s. 265

⁷ Halil İnalçık, “Âdaletnâmeler”, *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, II/3-4 (1965), s. 50-51

⁸ Halil İnalçık, “Kanunnâme”, *ET*², IV, 562

Hukuk kurallarının bilinmesini sağlayan müdevvenâtın bir kısmı hukuk alimlerinca kaleme alınmış eserlerden oluşmakta, bir kısmı da hükümdar, senato, meclis gibi resmi mercilerce hazırlanan kanunlardan teşekkül etmektedir. Roma hukukunun en önemli hukuk müdevvenatının başında gelen *Corpus Iuris Civilis*, İmparator Justinian tarafından o zamana kadar ki Roma hukuku birikimi dört bölüm halinde bir araya getirilerek oluşturulmuştur (*Institutions, Digest, Code, Novels*). Bu büyük müdevvenatın hazırlanmasını doğuran faktör, bütünü itibarıyla tedvin edilmemiş Roma hukuku kurallarının özellikle hukuk uygulayıcıları tarafından bilinmesi ihtiyacıdır. Yahudi hukukunun önemli bir kaynağı olan *Mişna*, Yahudi meclisi Sanhedrin'in başkanı Prens Judah'nın girişimiyle bir araya getirilmiş ve sonraki dönem Yahudi hukukunun gelişimine ışık tutmuş resmi bir müdevvenattır⁹. Kilise hukukunda çok geç dönemlerde oluşturulan (1234) *IX. Gregory Emirnâmeleri (Decretals of Gregory IX)* ve 1917 yılında kabul edilen *Codex Iuris Canonici* ve bunun 1983'te yeniden yayımlanan şekli bu alandaki önemli hukuk müdevvenatındandır¹⁰.

Bir içtihad hukuku olan İslam Hukuku'nun başlangıç dönemlerinde de böyle bir müdevvenata yine aynı sebeplerle ihtiyaç duyulmuştu. İran asıllı İbnü'l-Mukaffa' Halife Mansur'a hukukçuların ferdi yorumlarıyla oluşan hukuk kuralları arasındaki kaçınılmaz farklılıkları hiç değilse uygulamada ortadan kaldırmak için bir resmi tedvine öncülük etmesini tavsiye etmiş, Halife de bu maksatla Maliki mezhebinin kurucusu Malik b. Enes'e başvurmuştu¹¹. Halife'ye bir takım dini-hukuki mülahazalarla olumlu cevap vermeyen İmam Malik eğer bu teklifi kabul etmiş olsaydı eseri *Muvatta* İslam hukuk tarihinin ilk resmi müdevvenatı olacaktı. Malik b. Enes'in red cevabı resmi müdevvenatı önlemişse de içtihatlarla oluşan İslam hukuku kurallarının fıkıh alimlerinca gayri resmi tedvinini engellememiş, kimi İmam Muhammed'in veya Şemsü'l-Eimme es-Serahsi'nin eserlerinde olduğu gibi ilmi bir saikle, kimisi de Ebu Yusuf'un *Kitabü'l-Harac*'ında, Maverdi'nin *el-Ahkamü's-Sultaniyye*'sinde olduğu gibi resmi bir teklif üzerine mezhep içinde oluşan hukuk kurallarını, bunlara kendi yorumlarını da ekleyerek ortaya koymuşlardır¹².

9 Louis Jacobs, *Jewish Law*, Behrman House Inc. 1968, s. 22

10 Rene Metz, *What is Canon Law*, New York 1960, s. 59

11 Subhî Mahmesânî, *el-Evdâ'u't-Teşrî'iyye fi'd-Düveli'l-'Arabiyye Mâdihâ ve Hâduruhâ*, Beyrut 1962, s. 145-146

12 Ebu Yusuf eserinin başlangıcında *Kitabü'l-Harac*'ı Abbasi halifesinin isteği üzerine kaleme aldığından (*Kitabü'l-Harac*, Beyrut 1979, s. 3) keza Maverdi de kitabının

Bir mezhebe bağlı hukukçuların aynı metodolojik esaslar dahilinde yorum yapması ve bunları kitaplarına geçirmesi, keza İslam dünyasının muhtelif bölgelerine belli mezheplerin hakim olması uygulanacak hukuk kurallarının belirsiz olmasının veya bilinmemesinin doğuracağı keyfiliği önlemiştir. Uzun asırlar İslam hukuku muhitlerinde hukuk alimlerinin fıkıh kitabı veya fetva mecmuası şeklindeki şahsi müdevvenatları adaletin temininde hakimlere ve taraflara yardımcı olmuştur. *Fetava-yı Alemgiriyye* örneğinde olduğu gibi zaman zaman bir hükümdarın kurduğu ilmi bir heyetle hazırlanan müdevvenat da bu hukukun düzenli uygulamasına yardımcı olmuştur¹³.

Osmanlı hukuk tarihi boyunca da en azından Tanzimat dönemine kadar İslam hukuku kuralları fıkıh kitaplarından öğrenilmiş ve uygulanmıştır. Bunlardan Fatih dönemi alimlerinden Molla Hüsrev, Feramurz b. Ali'nin *ed-Dürer*, Kanuni dönemi hukukçularından İbrahim Halebi'nin *Mültekâ'l-Ebhur fi'l-Fürû'i'l-Hanefiyye* isimli eserleri on dokuzuncu asrın ortalarına kadar kadıların, müftülerin ve hukuk öğrencilerinin sıklıkla kullandığı yarı resmi bir kanun külliyâtı özelliği taşımaktadır. Netice olarak İslam hukuku kurallarının belirgin ve biliniyor olması açısından İslam hukuk tarihi boyunca bir problem yaşanmamıştır.

Osmanlı devletinde bilindiği üzere İslam hukukunun, bir diğer ifadeyle şer'î hukukun yanısıra padişahların fermanlarıyla zaman içinde oluşan bir de örfî hukuk kuralları vardır. Bu kuralların gerek uygulayıcılar gerekse kendilerine uygulanan kimseler tarafından kolaylıkla ve yaygınlıkla bilinebilmesi nasıl sağlanmıştır? İlmî tecessüsümüzü biraz daha ileri götürerek şunu sorabiliriz: Osmanlı hukukunda bir kanun hakimiyetinden bahsedebilir miyiz?

Örfî hukuk kuralları bir bütün olarak değil, çoğu kere ihtiyaç duyuldukça parça parça münferit fermanlar, iradeler şeklinde isdar edilmiş, ilgili kişilere ve mahkemelere gönderilmiş ve bir suretleri aynen veya özetlenerek şer'îye sicillerine kaydedilip sonraki dönemlerde de kullanılmasına imkan tanınmıştır.

mukaddimesinde bu eseri yazmakla emrine uymanın gerekli olduğu bir devlet adamının (mühtemelen bu Abbasi yöneticilerinden birisidir) isteğini yerine getirmiş olduğundan söz etmektedir (*el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Beyrut 1985, s. 3).

13 Fetâvâ-yı Alemgiriyye Babürlü sultanı Evrengzib Alemgir'in emriyle Burhanpurlu Şeyh Nizam başkanlığında kırk kişilik bir ekiple 1664-1672 yılları arasında hazırlanmış bir fetva kitabıdır, bk. Ahmet Özel, "Alemgiriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, II, 365-366

Bilahare bu münferit hükümler kanunnâmeler şeklinde biraraya getirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı örfî hukuku gerek hüküm-ferman şeklindeki kanunnâmeler, gerek sancak kanunları veya genel kanunnâmelerle Tanzimat döneminden çok önce önemli ölçüde tedvin edilmiştir.

Bugün elimizde bulunan ilk kanunnâmeler Fatih dönemine kadar uzanmaktadır. Fatih'ten Kanuni'ye kadarki dönemin kanunnâme isdarı bakımından Osmanlı tarihinin en verimli dönem olduğunu söylemek mümkündür. Kanuni'den sonra da kanunnâmelerin isdar edildiğini görmekte isek de bunlar çoğu kere önceki kanunnâmelerin ufak değişikliklerle kabulünden ibarettir ve zamanla azalan bir seyir izlemiştir.

Osmanlı Hukuku'nun bir özelliği olarak örfî kanunların özel neşirlerine de rastlanılmaktadır. Dönemin ihtiyaçlarına göre belirli alanlardaki örfî hukuk kurallarını toplayan bu özel neşirler, bu kuralların bilinmesine ve uygulanmasına belirli bir kolaylık getirmişlerdir. Bu kanunnâmeler de netice itibarıyla resmi metinleri esas aldıklarından güvenilirlik bakımından genelde bir problem oluşturmamaktadır. *Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi*, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, Aynî Ali Efendi'nin *Kavanin-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-Beyân Fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*'ı bu türün dikkate değer örneklerindedir.

Kanunnâme neşrinde esas gayenin yürürlükte olan kanun hükümlerinin belirgin ve biliniyor olmasını sağlamak olduğu kimi kanunnâmelerin mukaddimesinde açıkça belirtilmektedir. II. Selim dönemine ait Biga sancağı kanunnâmesinde:

“Ber müceb-i fermân-ı hümâyûn her vilayette olan kanun malum olmak için defterin zahrında yazılmak lâzım ve mühim olmağın...”

denmesi¹⁴ dikkat çekicidir. Keza 907/1502 tarihli Bursa İhtisab Kanunnâmesi'nde de kanunnâmenin hazırlanış gerekçesi olarak:

“cemî cüziyyâtına ve külliyyâtına vâkîf olup asla mübhem ve nama'lûm emir komayıp dakika fevt etmeyip yazup tafsil edesiz ki gönderdiğiniz defter kanunnâme olup vakt-i hacette ana müracaat kabil olup nev'an noksan olmaya deyü emr”

14 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, İstanbul 1990-1994, c. VII, s. 427, md. 1

olunduğu belirtilmektedir¹⁵. Benzer ifadeler Mentеше sancağı adaletnâmesinde de vardır¹⁶.

Bunu temin için sadece kanunnâme neşriyle yetinilmemiş, nüshalarının her tarafa yayılmasına özen gösterilmiştir. XVI. Asra ait bir adaletnâmeden Kanuni döneminde tanzim edilen kanunnâmenin her şehirdeki mahkemelere gönderildiği anlaşılmaktadır:

“Ve ecdâd-ı izâmımdan firdevs-mekân cennet-âşiyân merhûm Sultan Süleyman Han eskenehullahu ferâdîse’l-cinân hazretlerinin zamân-ı adâlet iktidarlarında kanunnâmeler yazılıp her şehirde olan kadılar mahkemesinde kanunnâme-i hümayûn vaz’ olunmağla..”¹⁷.

Ayrıca Manisa İl Kütüphanesi’nde bulunan bir kanunnâmenin mukaddimesinde, kanunnâmenin, hükümlerinden haberdar olmak isteyen kadıların talebi üzerine Anadolu’nun muhtelif vilayetlerine gönderildiği belirtilmektedir¹⁸. Kadıların ellerinde bulunan kanunnâme metinlerini, zaman zaman merkeze göndererek son değişikliklere göre nişancılara tashih ettirmeleri de yürürlükteki kanun hükümlerinin eksiksiz bilinmesine yönelik çift taraflı bir gayretin mevcudiyetine işaret etmektedir.

Benzer bir gayret kanunnâmelerin halka duyurulmasında da müşahede edilmektedir. Yavuz Sultan Selim tarafından Manisa’da bulunan Şehzade Süleyman’a gönderilen siyasetnâmede mezkur kanunnâmenin münadiler vasıtasıyla halka duyurulması emredilmektedir¹⁹. Bir başka kanunnâmede benzer bir talep Bağdat halkına yönelik olarak istenmektedir²⁰. Adaletnâmelerde de benzer hükümlere rastlanmaktadır²¹. Bu tip uygulamalara İlhanlılarda ve Memluklarda

15 Akgündüz, II, 191

16 Akgündüz, III, 182-183

17 Evail-i Rebiulahir 1004(4-14 Aralık 1595) tarihli bu adaletnâme için bk. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkiyalık*, İstanbul 1941, s. 163 v.d.,

18 Turan Gökçe, “Osmanlı kanunnâmeleri ve bir kanunnâme sureti hakkında”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. V (1990), s. 217-218

19 Enver Ziya Karal, “Yavuz Sultan Selim’in oğlu şehzade Süleyman’a Manisa sancağını idare etmesi için gönderdiği siyasetnâme”, *Belleten*, sy. 21 (1942), s. 38; İnalçık, “Adaletnâmeler”, s. 104 v.d.

20 Halil İnalçık, “Suleiman the lawgiver and Ottoman law”, *Archivum Ottomanicum*, c. I (1969), s. 135

21 İnalçık, “Adaletnâmeler”, s. 111, 117

rastlanmış olması²² da ayrıca dikkat çekicidir. Esasen İslam hukuk tarihinde kanunnâme geleneği daha ziyade Türk/Moğol hukuk mirasının devamı niteliğindedir. Halktan isteyenler de belirli bir ücret karşılığında mahkemeden yürürlükteki kanunnâmenin bir nüshasını edinme hakkına sahip olabilmekteydiler²³.

Dikkat çekici olan nokta kanunnâmelerin gerek isdarında gerekse halka duyurulmasında, onların kanunnâme hükümlerine riayetini sağlama hedefinden çok, kamu görevlilerinin halka keyfi muamele yapmasını önleme hedefinin öncelik taşımasıdır. Daha açık bir ifadeyle kanunnâmeler daha çok ehl-i örf denilen kamu görevlilerinin keyfi cezalar vermesini, dilediği gibi vergi koyup tahsil etmesini ve diğer kanuna aykırı davranışlarını önlemek için çıkarılmıştır. Bu durum kanunnâme metinlerinden de anlaşılmaktadır. Fatih dönemine ait Kanunnâme-i Kitabet-i Vilayette:

“Hususan muhâlif-i defter ve mugâyir-i kânun-ı mukarrer reâyâdan alınan emvâlin vefret-i zulmünden ve kesret-i tazallumundan ve eshâb-ı tımar ile reâyâ ortasında olan muhâsamâtın vüfûr-ı şikâyetinden ve himâyet-i vilâyet için illere teklîf-i avâriz olundukta mikdâr-ı hânelerine ve evkâf-ı müslimîn ahvâline ve masârif-i muayyenerinde mutasarrıfının ihtimâmlarına ve ta'sirlerine vukûf ve ittilâm olmak mühim ve lâzım olduğu ecilden her vilâyete bir emin ve bir katib gönderip, cüz'î ve küllî, nakîr ve kıtmîr defter edüp defterden hâric bir nesne komamak emr eyleyüp..”

denmektedir²⁴.

Bir başka örnek 924/1518 tarihli Karaman eyaleti kanunudur:

“Vilâyet-i Karaman ki memâlik-i mezkûrenin mülhakâtından ve muzafâtındandır. Ahvâl-ı reâyâsı muhtel olduğu ecilden ona dahi ümenâ gönderüp timârın ve evkâfın ve emlâkin yazup defter etmek emr eylediğimden sonra sem-i şerîfime şöyle istimâ' olundu ki vilâyet-i mezbûrede şer'-i nebeviye ve kânun-i Osmaniye muhâlif bidat-

22 İnalçık, Suleiman the lawgiver and Ottoman law", s. 135-136

23 İnalçık, "Âdaletnâmeler", s. 108, 132

24 Akgündüz, I, 368

lar olup anda olan reyâyâ envâi teaddîler ve zulümler vâki olur imiş. Ol cihetten...”²⁵

Kanuni döneminde hazırlanmış olması lazım gelen Kanun-i Osmanî şu sözlerle başlamaktadır:

“Merhûmân ve mağfurân atam ve dedem -nevverallahü teâlâ merkadehüma- nazar kılmışlar ve görmüşler kim zâlimler mazlûmlara zulm kılıp hadden tecavüz edüp reâyânın hali mükedder olup ve ol sebepten Kânun-i Osmânî vaz etmişler. Yine ben dahi buyurdum ki...”²⁶

Gayrimüslimlerin meskun olduğu bölgeler için çıkarılan kanunnâmelerde de bunların çıkarılmasındaki ana hedefin kamu görevlilerinin keyfi ve hukuka aykırı davranışlarını önleme arzusu olduğu vurgulanmaktadır. 922/1516 tarihli Semendire Eflakları kanunnâmesinde:

“Bundan akdem Semendire sancağından kazâ-ı Semendireve sair reâyâsı südde-i ma’delet-bahşıma gelüp üzerimize vaz olunan kânûn-i kadîme muhâlif sancak beyleri ve voyvodaları arpa ve buğday ve otluk salup evvelden aluna gelmiştir deyu cebr ü kahr ile maa ziyâdetin alup ve bunlardan gayrı sancakbeyi adamları ve subaşıları ve knezler ve piremikürler dahi envâ-ı hayf ve teaddî ve esnâf-ı iftirâ ve tezvîrler kılıp anların dahi kesret-i mezâlim ve vefret-i mehâyiflerinden halimiz gayet mükedder olmuştur deyü fevka’l-had ve’l-ad şikâyetler ve tazallumlar eyleyüp ve benim dahi a’vâm-ı madelet-şâhâne ve eyyâm-ı nısfet-i padişâhânemde kimesneye muhâlif-i şer’i mutahhar ve mugâyir-i kânun-ı mukarrer zulm ve hayf olduğuna rızây-ı şerifim olmadığı ecilden...”²⁷

Kanunnâmelerin keyfiliği önleme hedefine yönelik olarak çıkarıldığı ve bunda önemli ölçüde muvaffak da olduğu şuradan bellidir ki bölgelerindeki ehl-i örfün gerek vergi toplamada gerek cezalandırmada veya sair hususlarda keyfi muamelesine maruz kalan reâyâ önleyici bir tedbir olarak payitahttan kendilerine

²⁵ Akgündüz, III, 308

²⁶ Akgündüz, IV, 296. Benzer ifadeler içeren bir adaletnâme için bk. Uluçay, s. 163 v.d.,

²⁷ Akgündüz, III, 458

bir kanunnâme gönderilmesini talep etmekteydiler. II. Bayezid dönemine ait Kefalonya kanunnâmesi şöyle başlamaktadır:

“Nişân-ı hümâyun yazıla ki, Kefalonya ceziresi halkı dergâh-ı muallâma adam gönderüp ummâldan ve gayriden envâ-ı şikâyet arz edüp kânunnâme talep ettükleri ecilden bu hükm-i hümâyûnu verdim ve buyurdum ki...”²⁸.

Kanunnâmelerde ve adaletnâmelerde kamu görevlilerinin kanun hükümlerine aykırı uygulamaya yönelmemeleri konusu oldukça sıklıkla işlenmektedir. 947/1540 tarihli Malatya livası kanununda bundan sonra “ehl-i örf olanlar bu kanundan tecâvüz eylemeyeler” denmektedir. Yine aynı kanunda suçlulardan alınacak para cezaları konusunda kanuna müracaat edilip burada belirtilenden fazla alınmamasından bahsedilmektedir²⁹. Benzer bir hüküm Boz-Ulus kanunnâmesinde de vardır. Yine 978/1570 tarihli Halep livası kanunnâmesinde işlenen suçlar konusunda “Kânun-i Osmânî”ye müracaat edilmesi, siyaset cezasına müstehak olanlardan bu cezaya mukabil para cezası (bedel-i siyaset) alınmaması emredilmektedir³⁰. II. Bayezid dönemine ait genel kanunnâmede (Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiye-i Osmânî), sadece kamu görevlilerinin kanunnâmeye uymaları emredilmemekte, bu emri dinlemeyenleri merkeze bildirmeyen kadılar dahi tehdit edilmektedir:

“Min ba’d bu zıkr olunan kavânîn mücebince amel edeler, bu kânundan tecâvüz eylemeyeler. Edenleri kuzât-ı vilâyet men edeler. Memnû olmayanları Dergâh-ı muallâya arz edeler. Ve illa vilâyet kâdıları muâteb olurlar.”³¹

Bir kanunnâme nüshasının haşiyesinde kanunnâmelerin hedefinin halkı idarecilerin zülmünden kurtarmak olduğunun belirtilmesi³² kanunnâmelerin çıkarılmasının esas hedefinin kanun hakimiyetini sağlamak olduğunu ortaya koymaktadır.

28 Akgündüz, II, 422

29 Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar*, İstanbul 1943, s. 117, md. 13

30 Barkan, 143, md. 15, s. 207, md. 8

31 Akgündüz, II, 53, md. 98

32 Uriel Heyd, “Eski Osmanlı hukukunda kanun ve şeriat”, tercüme: Selahattin Eroğlu, *AÜİFD*, c. XXVI, s. 635

Kanunnâme münderecatının vergi, arazi, ve örfî cezalara, bir başka ifadeyle ehl-i örfün takdirlerine geniş imkan tanıyabilecek olan alanlara tahsis edilmiş olması da bu yargımızı kuvvetlendirmektedir. Şöyle ki Osmanlı devletinde örfî cezaların daha çok para cezası şeklinde alınması ve bu cezaların subaşı, beylerbeyi gibi kamu görevlilerinin gelirleri cümlesinden addedilmesi bunların miktarının kanunnâmelerle belirlenmesini veya belirleyecek kriterlerin oluşturulmasını zaruri kılmıştır. Böylece kamu görevlilerinin ancak kanunnâmede yazılı olan cerimeyi alabilmeleri sağlanmak istenmiştir. Bir taraftan kanunnâmelerle ceza miktarları belirtilirken öbür taraftan cezalandırmada mutlaka hakim kararının, kanunnâmelerdeki ifadeyle “kadı marifeti”nin aranması adaletin temininde önemli bir unsur olarak görülmüştür. II. Bayezid dönemi Tuna tuzlası yasaknâmesinde şöyle denmektedir:

“Her kim yasağım muhâlefet edüp...olursa kulum bula dutup kâdı meclisine getüre. Kâdı dahi ber-müceb-i şer-i şerîf teftiş eyleye. Eğer emrime muhalif iş ettükleri şerle zahir olursa kadı marifetiyle yasağım mücebince kulum haklarından gele. Amma kâdı marifeti olmadan kimesneye kulum yasak etmek câiz değildir.”³³

Aksi bir uygulama halkın bütünüyle kamu görevlilerinin takdirine ve insafına bırakılması anlamına gelirdi. Benzer bir durum vergi nisbetlerinde ve araziyle ilgili hükümlerde, sipahinin mutasarrıf üzerindeki idari ve mali yetkilerinde de görülmektedir.

Sonuç olarak Osmanlı hukukunda İslam hukuku kuralları *Düner* ve *Mültekâ* başta olmak üzere fıkıh kitapları ve fetva mecmualarından, örfî hukuk kuralları da resmi ve özel kanunnâmelerden istifade edilerek uygulanmıştır. Bu durum ülkede hukuk kuralları konusunda bir dağınıklığın, belirsizliğin ve bundan doğan uygulama farklılıklarının olmasını önlemiştir. Tanzimat dönemine kadar genel bir kanunlaştırma ihtiyacının Batı ülkelerindeki kadar hissedilmemiş olmasında bunun önemli bir rolü olsa gerektir.